

szemle

Befejezetlen történetünk

ROMSICS IGNÁC: *ERDÉLY ELVESZTÉSE*

Egyre kockázatosabb vállalkozás az elmúlt évszázad történelméről írni. Ezt Romsics Ignác az utóbbi időben igazán megtapasztalhatta, hiszen olyan témákhoz nyúlt hozzá ismételtelen, amelyek nap mint nap indulatokat kavarnak nemcsak a történettudósok vagy politikusok között, hanem akár a kocsmasztaloknál is. Meglehet, Mohácsról is szívesen vitatkozunk, de minden bizonnyal nem jövünk már dühbe tőle. Ezzel szemben Trianon szolidaritásra sarkall vagy éppenséggel szembefordít minket, ám mindenképpen felkorbácsolja a szenvedélyeket, és nem hagy józanul ítélkezni. Pedig az önfelmentés vagy önostorozás helyett ideje lenne végre levonni a tanulságokat abból, amit valaha tettünk mi, és amit velünk tettek mások, de úgy tűnik, ez még mindig nagyon nehéz. Legalábbis mindaddig, amíg el nem fogadjuk, hogy a történetírás célja nem a múlt alakítóinak megdicsőítése vagy elítélése, hanem legjobb esetben is a jövő befolyásolása azáltal, hogy felkínáljuk azokat az információkat, amelyekre saját konklúzióinak megfogalmazásához szükség lehet az olvasónak. A laikus, vagyis „szakmaiatlan” olvasónak is, teszem hozzá. Mert ahogy van szakmaiatlan történetírás, ugyanúgy lehetséges szakmaiatlan olvasás is, csak teljesen más értelemben persze. Sokféleképpen lehet olvasni, és később visszatérek rá, hogy mit értek én az ilyen, nem szakmai, tehát ideologikus olvasáson. Írni is sokféleképpen lehet a történelemről, és az az érzésem, hogy számos hívétől eltérően, az a néhány kritikusa tulajdonképpen a szakszerűséget nehezményezi Romsics Ignácnál, és egyfajta szakmaiatlanságot várnak el tőle. Amikor például az 1918 és 1947 közti sorsdöntő időszakot elemző könyvének azt a címet adja, hogy *Erdély elvesztése* (Helikon Kiadó, Budapest, 2018), nyilvánvalóan magára idézi az önfelmentők és önfényezőök haragját, holott nem tesz mást, csak egyszerűen számba veszi a tényeket. Pontosan, könyörtelenül és persze rendkívüli szintetizáló képességgel. Meg aztán tájékozottsága és elemzőkészsége mellett van még valami, ami kivételes nála: az önmegtartóztatása. Szakmaiságnak neveztem az imént, de tájainkon ehhez nem a történetírás szakmai kritériumainak tiszteletben tartása kell csupán, hanem sokkal több, valamiféle empátia. Igen, a Trianon-téma racionális körüljárásához, vagyis a tisztánlátást akadályozó, a szemeket bepárásító Erdély-siratás elkerüléséhez ugyancsak kell egy többé-kevésbé szubjektív képesség: a beleézés. Hogy az *audiatur et altera pars* ne maradjon üres szólam, és a másik fél érvei kapjanak megfelelő súlyt az elemzésben, legyen szó a magyar nemzetben belüli szembenállásokról vagy pedig az ugyanazokat az eseményeket egészen másképpen szemlélő szomszédainkról, Erdély esetében a románokról. Jóval több, mint négyszáz oldalas munkájában talán két alkalommal fordul elő, hogy a szerző eltöpreng, mi lett volna, ha... Először, amikor az Erdély sorsá-

ról való népszavazás esélyeit latolgatja (193.), másodszor meg a béketárgyaláson használt magyar érveket bírálva (279.), de egyébként, ahogy mondani szokás, hagyja a tényeket beszélni, illetve nagyon is céltudatosan beszélteti őket. Azt gondolom, ezért is alapmű mostantól fogva az *Erdély elvesztése*. Ugyanis nem maga a szerző, hanem az általa rendbe és rendszerbe rakott adatok meg dokumentumok készítenek bizonyos tanulságok megfogalmazására. Már amennyiben képesek vagyunk erre, és nem önti el az agyunkat a vér, ha kiderül, hogy Erdély etnikai összetétele, egymás mellett élő nyelvei és kultúrái már a tizenkilencedik században egyértelműen más megoldást kívántak volna, nem azt, amit egészen az első világháborúig – és részben azután is – a magyar politika választott.

Ezért is gondolom, hogy szakmaiatlan történetírás végül is nem lehetséges – mert az nem történetírás –, viszont szakmaiatlan vagy szakszerűtlen olvasás igenis van. Így olvasok én is, hiszen nem vagyok történész, de Erdély múltja, jelene és jövője természetesen nagyon is érdekel, sőt, azt is mondhatnám, hogy ma számomra ez a legfontosabb társadalmi-politikai feladvány. Ha erre a kérdésre megfelelő, vagyis hosszú távon mindkét felet, a románokat és a magyarokat is kielégítő választ tudnánk adni, ezáltal nemcsak a román-magyar viszony megértéséhez, hanem az összeurópai dilemmák értelmezéséhez is sokkal közelebb kerülnénk. Nem megvalósíthatatlan utópiákra, nem demagóg melldőngetésre lenne szükség, hanem olyan megoldásokra, amelyeket előbb-utóbb tényleg érvényesíteni lehet. Ezért olvasom én „tudománytalan” hevülettel Romsics Ignác időnként lehangoló, de alapjában továbbgondolásra kényszerítő, feladatot és kiutat is kínáló könyvét. A feladat az lenne nyilván, hogy próbáljuk legalább a jövőre nézve levonni a tanulságokat, fogalmazzuk meg a lehetséges irányokat, és végezzük el a szükséges korrekciókat. Ha egyáltalán hiszünk abban, hogy érdemes még korrigálni valamit is a XXI. században a Kárpát-medencei magyar nemzetstratégiában és szomszédságpolitikában. Ugyanis az az egy-két felhördülés közéletünk délibábos rónái felől éppen arról akar meggyőzni minket, hogy mi magyarok sohasem hibáztunk az elmúlt száz-százötven esztendőben, vagy ha igen, csupán annyiban, hogy nem csaptunk kellő eréllyel az asztalra, de egyébként csakis realista, csakis méltányos megoldásokat próbáltunk érvényesíteni békében és háborúban egyaránt. Mivel Erdélyt – és Felvidéket, Délvidéket stb. – szerintük nem „elvesztettük”, ahogy Romsics állítja, hanem erőszakkal elvették tőlünk, nem nekünk kell szemléletet váltanunk, hanem azoknak, akik ezt a szörnyűséget művelték velünk. Nos, abban meggyezhetünk, hogy az addigi Magyarország kétharmadának elvesztése szörnyűség volt, és hogy az igazságtalan békediktátum fölött ma sem lehet napirendre térni. Viszont az ördög – nem a részletekben, hanem – a következtetésekben rejlik. Tehát abban, hogy ki mit gondol a holnapi, holnaputáni lehetőségekről, illetve teendőkről. Mint ahogy különbözőképpen vélekedünk a trianoni szörnyűség okairól is, és Romsics könyvét elolvasva még kevésbé hiheti bárki, hogy az első világháború előtti magyar elit nem követett el hatalmas hibákat – néha bűnöket – Erdéllyel kapcsolatosan. Ha időről időre nem hallanánk vissza ma is az akkori retorikát a magyar közéletben, és ha a folytonos önsajnálattal helyett közösen ki tudnánk jelölni a nemzeti célokat, akkor talán mindez csak történelem lenne, semmi más, így viszont égetően aktuális az is, ami egy évszázaddal ezelőtt történt.

Lehetett volna másképpen, kérdezném ismét, járatlanul a történetírásban, de nem egészen laikusként a politikában. Illetve ami ennél sokszorosan fontosabb: lehetne-e másképpen ma? Induljunk el talán magának a szerzőnek az *Utószó*ban megfogalmazott konklúziójától: „A hidegháború befejeződése amerikai győzelemmel és szovjet vereséggel Romániában is új helyzetet teremtett 1989 után. A diktatúrát felváltó demokratikus államrend keretei között a magyar kisebbség – noha a két világháború közötti anyagi háttér hiányzik mögüle – minden korábbinál kedvezőbb önszerveződési és identitásmegőrzési lehetőségekhez jutott. Azt a kulturális és területi autonómiát azonban, amelyet a magyarság 1919 óta követelt magának, illetve amelyet akkor és azóta többször is kilátásba helyeztek számára, az elmúlt évtizedekben sem kapta meg, és úgy tűnik, a közeljövőben sem fogja. Bár az utolsó nagy kompakt magyar területet, a Székelyföldet több száz kilométer választja el a magyar határtól, »A románok – állapította meg nemrég az egyik ismert román történész – egyszerűen attól tartanak, hogy az illető terület kiszakadna a román testből, és ki tudja, talán még hozzácsatolódna Magyarországhoz».

Ez a sakkjátszmákban patthelyzetnek nevezett körülmény azonban egyáltalán nem jelenti, hogy a politikai értelemben visszavonhatatlanul Románia részét képező Erdélyt mint szülőföldet és hazát is fel kellene adni az ott élő magyaroknak. Államjogilag Magyarország számára Erdély kétségkívül elveszett: 1920-ban ideiglenesen, 1945 után véglegesen. Megmaradt azonban az erdélyi magyarok számára, akik még mindig legalább 1,2 millióan vannak, és ezzel Erdély lakosságának 18%-át teszik ki. A »Tündérkert« *ugyanis – mint Kós Károly írta 1934-es »kulturtörténeti vázlatában« – mindig »azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben is, akik ezt a jövőben is vállalni fogják.«* (419.)

Ezek szerint beszűkültek a lehetőségeink, ha már csak arról gondolkozunk, hogy Románián belül milyen státust remélhetünk a magyarok számára, és milyen státusa lehet a jövőben magának Erdélynek, szintén a román államon belül? Ha mi magunk sem vitatjuk már Erdély hovatartozását, van-e még értelme a jövőt latolgatnunk, kérdezhetné valaki. Igen, van. Egyrészt éppen ezért kellene minden erőnkkel támogatnunk egy olyan mozaik-Európa megépítését, ahol nemcsak a jelenlegi állami struktúrák lazulnak fel, hanem az Erdélyhez hasonló multikulturális régióknak is lesz valamilyen jogosítványuk, másrészt sürgetni kellene az etnikai kérdések általános európai rendezését akkor is, ha ebben a pillanatban a nemzetállami tendenciák erősödnek, és legalábbis rövid távon valóban kevés esély van új autonómiákat kialakítani. Tényleg beszűkültek hát az esélyek, de nem tűntek el teljesen. Sokkal hamarabb, még az első világháború előtt kellett volna a lehetőségeket felmérni, és idejében kellett volna racionális és tartós megoldásokat találni erre az etnikai gubancra, amelyet úgy hívnak, hogy Transsylvania. Azt kell látnunk Romsics Ignác könyörtelen könyvét olvasva, hogy anakronisztikus Nagy Sándor-i göggel immár legalább százötven éve karddal próbáljuk kettévágni ezt a csomót, és meg sem kíséreljük kibogozni. Vagy ha mégis, csak akkor, amikor már nagy bajban vagyunk, mint például 1849-ben, aztán 1918–19-ben vagy 1945-ben. Az *Erdély elvesztése* ugyanis valóban csak harminc esztendő Erdély-politikájának és erdélyi közéleti-politikai küzdelmeinek részletes elemzésére vállalkozik, viszont ennek megértése úgy lehetséges, ha az előzményekkel is tisztában vagyunk, és ezt

Romsics Ignác jól tudja. Pontos demográfiai, kulturális és politikai képet nyújt Erdélyről *A történelmi háttér* című bevezető fejezetében még a honfoglalást megelőző időktől egészen az első világháborúig. Nagyon is hasznos olvasmány ez a rövid Erdély-történet, különösen a XIX. század első felétől, amikor a demográfiai adatok félreérthetetlenül mutatják, hogy a románok a Királyhágón túl már többségben vannak, és ezeket az etnikai arányokat valami módon figyelembe kellene venni. A szerző nem ítélikézik lépten-nyomon, csak adatokat sorol, és ahol fontosnak látja, idéz. Például gróf Eszterházy Dénestől: „Erdélyben az ember csak a magyar, az oláhval úgy lehet és kell bánni, mint a barommal” (35.), és szembeállítja ezzel Kossuth Lajos látszólag bőkeblű, de valójában ugyancsak hamis, azt is mondhatnám, hogy álságos állásfoglalását: „Kicsinyhitűek! Nem ismeritek ti a szabadságnak varázslatát; erősebb ez, mint a nemzetiség, a vallás, a vér és baráti rokonság, melyeket mind egyesíteni képes a hazafiságban.” (37.) Romsics így kommentálja ezt: „Véleményét lényegében mindenki osztotta; különbségek csupán az eszközök megválogatásában és a folyamat ütemezésében mutatkoztak”, pontosan megjelölve azokat a korlátokat, amelyek között az akkori politika mozgott, bár a szintén idézett Wesselényi Miklós szemlélete némileg, legalább retorikájában, mégis túlmutat ezen, onnan talán tovább lehetett volna lépni: „Az idegen ajkúakat [...] anyanyelvük magány- és társkörökbeni használatában akadályozni és azokat erőszakkal a magyar nyelv használatára szorítani sem a törvényhatóságoknak, sem egyéneknek nem szabad.” (37–38.)

A békés asszimiláció volt tehát a legtöbb, amit 1848 legjobb elméi el tudtak képzelni. Ezt megelőzően a magyar jakobinus Martinovics Ignác radikális, egyföderatív Magyarországot vizionáló koncepciója csak afféle utópiának minősülhetett, mint ahogy bő másfél évtizeddel a szabadságharc után, 1865-ben Eötvös József sem tudott igazán érvényt szerezni elveinek, bár jóval nagyobb esélye volt erre természetesen, mint Martinovicsnak: „Magyarország többé nemzeti állam nem lehet, mert a nem magyar népek a nemzeti tudatosságnak olyan fokára jutottak, hogy magyarrá válásukra immár nem számíthatunk.” (55.) Tudtuk tehát, hogy mi a helyzet. Nem a tegnap vagy tegnapelőtt, hanem már százötven-kétszáz esztendeje legalább. Tudtuk, hogy hamis és veszedelmes csakis az *integritás*ban gondolkodni, hogyha nem tesszük melléje az *etnikai* szempontokat (a szerző mintegy szervező elvként használja gondolatmenetében, nagyon helyesen, ezt a két elvet), és valószínűleg ez sem lett volna elegendő, ha Erdélyt nem tekintjük külön *entitás*nak. Romsics egyértelműen sommázza: „A nyelvi asszimiláció és az »egységes« magyar nemzeti állam alternatívája a nyelvi-kulturális sokféleség elfogadása és az ország etnikai határokat követő föderalizálása, illetve különböző szintű autonóm területi egységek kialakítása lehetett volna.” (38.) Igen, tudta már ezt Kossuth is az emigrációban, csak hogy azelőtt, amikor kezében volt a döntés, szinte semmit nem tett ennek érdekében. Az integritás elve újra meg újra legyőzte az etnikai valóságot, és 1907-ben a lex Apponyi végképp legyőzte Eötvös nemzetiségpolitikáját. Hangzatosan azt is mondhatnám, hogy a múlt ismételtén maga alá gyűrte a jövőt. Az első világháborút megelőző évtizedben a demográfiai adatok világosan mutatják, hogy nem a lex Apponyira lett volna szükség, hanem Eötvös József nemzetiségpolitikai felfogásából kiindulva kellett volna megpróbálni Erdélyt megtartani. De ez akkor

már csak úgy lett volna elképzelhető, ha valamilyen formában önállóbbá válhat az a régió. Tehát Apponyiék szemszögéből le kellett volna mondani Erdélyről ahhoz, hogy megtarthassák. Romsics is sorolja a jól ismert – vagy mégsem? – számokat: 1910-ben a trianoni Erdély területén élt 2,8 millió román (54%), 1,6 millió magyar (31,6%) és persze jelentős arányban még németek, illetve más nemzetiségek is. Ezek az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy az asszimiláció hívei a kiegyezés után versenyt futottak az idővel, és vesztek. Elveszítették Magyarország nemzetközi tekintélyét is emiatt. (Érdeemes újraolvasni egyébként ebben a témában Jeszenszky Géza először 1986-ban a Magvetőnél megjelent munkáját is: *Az elveszett presztízs. Magyarország megűléésének megváltozása Nagy-Britanniában, [1894–1918].*)

Meg kell jegyeznem, hogy Romsics kivételes elemzőkészségét mutatja az is, ahogy idéz, illetve: amit és akit idéz. Az az igazság, hogy csak ezekből az idézetekből összeáll egy drámai Erdély-történet, illetve az Európához ragaszkodó, de egy lépéssel mindig lemaradó Magyarország egész története tulajdonképpen. A Nobel-díjas Bjørnstjerne Bjørnson budapesti interjúja 1907-es keltezésű (apropó: lex Apponyi), tehát akkor született, amikor már Ady Endre, Kós Károly vagy Babits Mihály és sok más jelentős magyar értelmiségi is papírra vetette aggodalmait, de úgy tűnik, hiába: „Gyermekkorom óta szerettem és csodáltam a magyart, de később, amikor közelről láttam Ausztriában, és fölvilágosítottak, micsoda igazságtalanságokat követnek el a magyarok a velük egy államközösségben élő népeken, meggyűlöltem a magyar sovinizmust. Azt hiszem, Magyarországon kívül nincs senki, aki nem ugyanígy érez. Azt hisszük, ez az igazságtalanság előbb-utóbb szerencsétlenségbe dönti Magyarországot” – mondja Bjørnson (62.)

A Romsics-mű kellőképpen átfogó ahhoz, hogy muníciót kínáljon az önostorozáshoz, és ha úgy tetszik, akár az önfelmentéshez is. Egyrészt végigköveti a magyar politika érvrendszerének alakulását, és félreérthetetlenül kiderül, hogy az első világháború végéig, egy-két magányos hang kivételével, az integritás szempontja érvényesült, vagyis Erdély birtoklását történelmi érvekkel próbálta alátámasztani Magyarország. Aztán amikor már nyilvánvalóan elkerülhetetlen volt a katasztrófa, megjelentek az etnikai érvek is, Károlyiék, sőt, a Tanácsköztársaság vezetői is próbálták menteni a menthetetlent. De későn és rosszul. Legfeljebb Jászi Oszkár állítható, hogy legalább egy új, svájci mintájú megoldást szorgalmazott, és azt elméletileg is megalapozta. Persze akkor már tényleg nem a teóriák számítottak, hanem a nagyhatalmi szempontok. Nem lehet elfogulatlanul olvasni azoknak az éveknek a lenyűgözően gazdag és kiábrándító krónikáját. Mert hát Romsics Ignác hagyja, hogy végig gondoljuk az alternatívákat, hiszen nem szépirodalmat ír, hanem krónikát. Mégis sokszor van olyan érzésünk, hogy dráma mindez, de nem görög tragédia, ahol az istenek döntenek el, mi lesz velünk, emberekkel, hanem inkább egy sötét Shakespeare-műre emlékeztet, amelyben jók és rosszak valójában saját akaratukból, elvakultan rohannak a végzetük felé. Megtudjuk Romsicstól, hogy 1933-ban Bethlen István angliai előadásaiban már „azt javasolja, hogy a határ menti területeket csatolják vissza, Erdély pedig alakuljon független állammá” (324.), de ugyanakkor: „Az országterület kétharmadának és vele a magyarság haramadának az elszakítását a konzervatív elit jelentős része történelmi véletlenként (a háborús vereség és a forradalmak következményeként) és totális igazságtalanságként fogta

föl, s abban reménykedett, hogy a külpolitikai konstelláció kedvező változása esetén mód nyílhat a történelmi állam korszerűsített formájú visszaállítására.” (u.o.) Ehhez képest Bethlen álláspontja azt mutatja, hogy voltak jelei a szemléletváltásnak, összességében mégsem sikerült a történelmi érvekről lemondani, és az integritás elve helyett mégcsak nem is az etnikai kritériumokat hozni fel (a Székelyföld kivételével Erdély szinte mindenütt kevert volt etnikailag), hanem esetleg a sajátos transzilván jelleggel érvelni. Romsics arra is kitér egyébként, hogy később ugyan Bibó István már az etnikai határokat tekinti mérvadónak, ám az erdélyi „regionális tudatot” ő sem tartja fontosnak. (346.) Viszont ugyanebben az időben, vagyis közvetlenül a második világháború után Mindszenty József hercegprímás a nagyhatalmakhoz címzett memorandumban még mindig „civilizációs fölényről”, „nyugati kultúrájú Erdélyről”, „keleti kultúrájú Romániáról” beszél, ami azt bizonyítja, hogy a magyar elit egy része a minimális empátiára sem volt képes, nemcsak a szomszéd népekkel, hanem a nyugati világgal való kapcsolatában sem. (396.)

Még folytathatnám idézetekkel, de egy bármily hosszúra nyújtott ismertetésbe sem férhet bele mindaz, amit ebből az átfogó elemzésből kiindulva a későbbiekben meg kellene vitatnunk. Nem vagyok naiv, tudom, hogy nem a tolerancia korát éljük éppen a magyar szellemi életben sem, de Romsics Ignác könyve mégis jó példa lehet arra is, hogy aki objektív, az végül is toleráns. És ha már a toleranciáról van szó: úgy látszik, errefelé a múlton át vezet az út a jövőbe. Mert hiába háborognak az önfelmentés bajnokai, az *Erdély elvesztéséből* egyértelműen kiderül, hogy hibát hibára halmozott a huszadik század első felében a magyar diplomácia. Azt sem tudom, a monarchia időszakában egyáltalán beszélhetünk-e magyar diplomáciáról. Meggyőződésem ugyanis, hogy Kossuthnak nem volt igaza, amikor övta Deák Ferencet a kiegyezéstől, Kasszandra-levelének jóslatai mégis beteljesültek. Nem a kiegyezés miatt, arra mindenképpen szükség volt, de ezzel a történelmi akcióval megszünt szinte minden ellenállás Béccsel szemben, és Magyarország tulajdonképpen lemondott önálló nemzetközi jelenlétéről, oly mértékben, hogy semmiféle eszköze nem maradt Trianon előtt a győztesek befolyásolására. Nem árt olvasni Bánffy Miklós emlékiratait, aki még külügyministersége előtt, teljesen légtüres térben próbált lobbizni Nyugaton Bethlenék – és Károlyi – megbízásából, vajmi kevés eredménnyel. (Annak bizonyítékaként, hogy valójában a románok sem gondolják eleve elrendeltnek, ami akkor történt, sok román történészre hivatkozhatnék. A minap lapozgattam a kolozsvári Ioan Bolovan 2015-ben megjelent könyvét – *Primul război mondial și realitățile demografice din Transilvania* [Az első világháború és Erdély demográfiai valósága, Școala Ardelean Kiadó, Kolozsvár] –, amelyben kifejti, hogy a Bánság, a Körös-vidék és Máramaros nagy része ma Szerbiához, illetve Magyarországhoz tartozna, „ha Románia nem lépett volna be a háborúba”.) Az 1867 utáni fél évszázadot valószínűleg arra kellett volna felhasználni, hogy Magyarország a monarchia politikai modernizációjának mozgatója legyen, beleértve a nyelvek, kultúrák, etnikumok békés együttéléséhez szükséges jogi és közigazgatási keretek kidolgozását. Hiszen a múltból nemcsak egy délibábos nemzetállami építkezéshez lehetett volna – meglehetősen ingatag – alapokat előásni, hanem egészen másfajta mintát is lehetett volna követni, különösen Erdély esetében. Ugyanis az elmúlt százötven évben a magyar nemzetiségi politika olykor rá-

lelt a helyes útra, de utána gyorsan le is tért róla. A dualizmus kora is Eötvös nemzetiségi koncepciójától az Apponyi-törvényig tartó folyamatos lejtmenet valójában. Ám még egyet lépve visszafelé az időben, mégiscsak Erdélyben mondták ki 1568-ban, a tordai országgyűlésben, harminc évvel a nantes-i ediktum előtt a vallási toleranciát, és máig megválaszolendő kérdés, hogy miért akadt el ez a társadalmi-kulturális modernizáció később. (Itt vetem közbe: rendkívül tanulságosak a könyvnek azok a passzusai, ahol Romsics szintén számokkal, adatokkal, idézetekkel bizonyítja a román politika színeváltozását is az impériumváltás után. Míg kisebbségi helyzetben az erdélyi román politikusok maguk is a toleranciára hivatkoznak, nyelvhasználati és oktatási jogokat kérnek, utódaik – vagy még ők maguk – ugyanezeket a jogokat megvonják a magyaroktól. Egyetlen beszédes példa: 1920-ban még 147 magyar tannyelvű középiskola volt Erdélyben, 1928-ban már csak 66, 1938-ban pedig 48.)

Azt hiszem, az ilyen könyveket, mint az *Erdély elvesztése*, mindannyian úgy olvassuk, mint egy befejezetlen történetet, abban reménykedve, hogy más lesz a vége, miközben félünk is, hogy ez a történet talán már Trianon előtt befejeződött mégis. De hátha nem! Hátha képesek vagyunk újragondolni a Kárpát-medence viszonyait, és bezárkózó nemzetállam helyett hátha vállalni tudjuk azt, amit egykor nem vállaltunk: valamiféle centrum-szerepet a térség politikai (és társadalmi-gazdasági) reformjában. Tudom, ma ilyesmit mondani annyi, mint akasztott ember házában kötelet emlegetni, hiszen körös-körül dül – igen, a szó szoros értelmében: dül – a nemzetállami szemlélet. Éppen ezért van szükség ennek a józan, tárgyilagos műnek a „szakszerűtlen”, tehát szenvedélyes olvasására, és ezért lehetséges a Romsics Ignác által tárgyalt három évtized többféle olvasata, ugyanis benne van ebben a látszat és a lényeg egyaránt. A bécsi döntés látszólagos sikere például, amely lényegében szörnyű kudarccal volt már akkor, vagy legalábbis nagyon hamar azzá vált. Romsics könyvének a címe az is lehetne, hogy „Erdély kétszeri elvesztése”. Igaz, másodszor már csak fél-Erdélyről volt szó. Így vagy úgy, Erdélyt valójában nem is egyszer vagy kétszer, hanem sokszor veszítettük el a legutóbbi évszázadban. Pontosabban: elvenni tőlünk csak kétszer vették el, elveszíteni viszont számtalanszor elvesztettük. Mindahányszor, amikor a Romsics által – joggal – hangsúlyozott *integritás versus etnikai jelleg* dilemmára rosszul válaszoltunk, illetve nem vettük észre, hogy sem egyik, sem másik nem fog működni, hanem egy harmadik megoldást kellene találni. Kulturálisan a két világháború közti erdélyi magyar értelmiség megtalálta ezt a megoldást, Kós Károly meg is fogalmazta ezt a *Kiáltó Szó*ban még 1921-ben. A transzilvanizmusról van szó, amely nyilván nem elvett a közös magyar értékekből, hanem hozzáadott egy sajátos erdélyi szemléletet, és ugyanakkor összekötő kapocs lehetett volna Erdély népei között is. A kultúrában ez a transzilvanista ideológia működött is, elsősorban az irodalomban (sorolhatnám: Kós, Bánffy, Dsida, Áprily, Tamási), viszont a politikában alig-alig. Nem azért, mert eleve kudarcra volt ítélve, hanem mert az integritás avagy etnikai határok rossz alternatívája elfedte azt, amit könyve egyik alfejezetének címében Romsics tisztán megfogalmaz: *Etnikai határok, integritás vagy független Erdély?* Trianon előtt is illúzió volt, most is az, mondhatnánk. Körülnézve, ma is legfeljebb csak a transzilván szellem már-már deklarált megcsúfolását tapasztaljuk a politikában, ha mondjuk, azt látjuk, hogy Románia német származású – nem is csak „szár-

mazású”, hanem egyszerűen „német” – államelnöke lépten-nyomon nemzetállami retorikát használ. Ennek ellenére talán mégis érdemes hinni abban, hogy Erdély akár modellje is lehetne a jövő Európájának, ehhez viszont egyetlen kötőszót kellene hozzátennünk egy gyakran használt szlogenhez. Erdély a miénk, hangzott és hangzik el számtalanszor ezeken a tájakon románok és magyarok szájából egyaránt. Csak ennyit kellene módosítani: Erdély a miénk is. És ez viszont még akár igaz is lehetne a jövőben. Tisztázó könyv az *Erdély elvesztése*. Egyelőre itt tartom az íróasztalomon. (*Helikon*)

MARKÓ BÉLA

Az idegenség árnyalatai

PUSZTAI GÁBOR: *MENEKÜLÉS AZ IDEGENBE. SZÉKELY LÁSZLÓ ÉLETE ÉS IRODALMI MUNKÁSSÁGA*

Idegenek-idegenség-gyűlölet-ellenségkép. Gyűlölök, tehát vagyok, odi ergo sum. Mindezt Racskovszkij, Umberto Eco *A prágai temető* című művének egyik szereplője bővebben is kifejti: „Ha nincs ellenség, mivel biztassuk a népet? [...] A hovatarozás-érzés [...] a gyűlöletből fakad, annak a gyűlöletéből, aki máshová tartozik. A gyűlölet ápolandó polgári eszmény. Az ellenség a népek barátja. Mindig kell valaki, akit gyűlölhetsz az ember, hogy magyarázatot leljen a saját nyomorúságára. A gyűlölet az igazi összenvedély...” (436.) A gyűlölet, az ellenségkép és az idegenség kontextusait persze számos tudományág vizsgálja, de talán leginkább szenzitív módon az irodalmi művekben jeleníthetőek meg. Sajátos kuriózumként illeszkedik ebbe a sorba Pusztai Gábor nagy körültekintéssel (379 oldal, 966 lábjegyzet, 46 oldalnyi forrás és bibliográfia, névmutató) megírt munkája Székely László (1892–1946) író, műfordító és grafikus életéről, utazásairól és irodalmi munkásságáról. A szerző főhőse Magyarországon jórészt ismeretlen, noha az 1945 előtt magyarul is kiadott három regénye (*Őserdőktől az ültetvényekig*, 1935, *Süt a nap Szumatrán*, 1942, *Rimbu*, 1942) kijelölte Székely helyét az útleírások és a szépirodalom bizonytalan határmezsgyéjén. Ugyanakkor Hollandiában, angol és német nyelvterületen Székely a mai napig a posztkoloniális szépirodalom ismert és idézett szerzői közé tartozik. Magyar nyelvű elbeszélései és zurnalisztikai írásai (melyeket az 1930-as években a *Földgömb*, a *Pester Lloyd*, a *Tükör*, az *Ünnep*, a *Pesti Napló*, az *Új Idők* és a *Magyar Nemzet* közölt), valamint feleségével, Madelon Székely-Lulofs-szal közös holland-magyar, magyar-holland szépirodalmi fordításai (köztük Márai Sándor, Kassák Lajos, Molnár Ferenc írásaival) azt jelzik, hogy termékeny íróról van szó, aki ennek ellenére mégsem fért be a korabeli hazai irodalmi kánonba.

Pusztai Gábor munkáját éppen ennek a kívülállásnak és helykeresésnek, az idegenség, az idegen léttudat bemutatásának és megfejtésének a célja motiválta. A kötet akkurátusan, rendkívüli precizitással tárgyalja Székely László életét és munkásságát (talán Székely erőtejesebb pozicionálása érdekében is), illetve választ keres arra, hogy milyen okok húzódtak Székely külföldi sikerei, elfogadottsága és a